
KÖNYVEKRŐL

LÖFFLER TIBOR

A modern hatalomelméletek határai

Balázs Zoltán: Modern hatalomelméletek
Korona Kiadó 1998.

Balázs Zoltán a magyar politológia régi adósságát törleszti azzal, hogy monografikus igénnyel dolgozta fel a hatalomról szóló modern elméleteket. Könyvében tiszteletre méltó erőfeszítéseket tesz, hogy kövesse a külföldi (nyugati) szakirodalom elméleti és módszertani csapásirányait: a hatalom formái, típusai, konverziói; a hatalom dimenziói (döntés, nemdöntés, nem-esemény); valamire való és valaki fölötti hatalom; a hatalom forrása és struktúrája, a metahatalom; aktuális és potenciális hatalom; Weber, Arendt, Habermas, Parsons elméletei; a hatalom erkölcsi-sége, hatalom és tekintély különbsége stb.

A könyv nyelvezete érthető, helyenként igencsak élvezetes. A szerző érvelése és okfejtése még azokban a részekben is világos, gördülékeny és jól nyomon követhető, ahol nemcsak ismertet vagy áttekintést ad, hanem az elméletek belső kritikáját nyújtja vagy az egymással való összefüggéseiket világítja meg. Mindezt nem a recenziótól elvárható kötelező udvariasság mondatja velem: a téma absztrakciós szintje, következőképpen a mondandó megértése-megértetése miatt nagyon fontos szempontokról van szó. Balázs Zoltán három elemzési módszert vett alapul, amelyek még a téma avatottabb ismerői számára is bizonyosan sok újdonsággal szolgálnak: (1) az egyes elméletek belső konzisztenciája, az axiómák és fogalmi eszközök tartóssága és használhatóságuk a hatalom vizsgálata során; (2) a tágabb társadalomelméleti koncepciók, amelyekbe a hatalomelméletek illeszkednek; (3) az elméletek viszonya egymáshoz.

A könyv értékelését megnehezíti, mintegy gerjesztve a kritikus észrevételeket, a vállalt és kinyilvánított monografikus igény, ami lehetőleg teljes körű és módszertanilag koherens feltérképezést feltételez. A szerző ugyanis indokolatlanul leszűkítette a kutatásait az angolszász szakirodalomra, figyelmen kívül hagyva a nem angolszász, de angol nyelvű, illetve az angolszász szakirodalomból is rekonstruálható anyagok sorát. A

preferált politológiai megközelítést azzal ellensúlyozta, hogy könyve – idézem – szociológiai, közgazdaságtudományi és történetfilozófiai fejezeteket tartalmaz. Az így felsejlő interdiszciplinaritás viszont már azzal torzóban maradt, hogy mellőzte a (politikai) pszichológia vagy a kommunikációelmélet kérdésfeltevéseinek és eredményeinek szisztematikus áttekintését (lásd hatalomvágy, uralkodói és alattvalói személyiség, autoriter személyiség, paternalizmus, konfliktusképesség, illetve nyelvpolitika, definíciós és interpretációs monopóliumok, nyelvi kompetencia, médiahatalom stb.), a jogtudományról nem is beszélve. A recenzió nem könnyű helyzetét érzékelteti és egyben magyarázat a túltengő bírálatra a szerző vallomása a könyv „műfajáról”: „a könyv nagyobbik része voltaképpen recenzió, áttekintés...”

Az, hogy a szerző a könyv céljaként kizárólag a modern hatalomelméletek feldolgozását jelöli meg, bizonytalanságban hagyja az olvasót. Abban igaz van a szerzőnek, hogy igazából szétszaporítás modern hatalomelméletekről beszélni, hiszen – idézem – „csakis modern hatalomelméletek léteznek”, továbbá „a politikatudomány maga is újabb keletű diszciplína”. A szerző azonban az elméleti és – főleg – tudományrendszertani határokat illetően bizonytalanságban hagyja az olvasót. Nem derül ki, hol kezdődik a modernitás a tudománytörténetben. Nemcsak Machiavelli és Hobbes – itt a szerző által megadott névsort idézem –, de Marxtól Nietzscheig sokan kikerültek a vizsgálódás köréből. (Marx esetében hadd hivatkozzak arra a tézisre, hogy Marx ugyan nem írta meg „Az állam”-ot, „A tőke” mellett, de ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne fejezet az állam- és hatalomelméletek történetében, pláne hogy marxista vagy marxizáló iskolák és irányzatok sokasága tekinti forrásnak gondolatait. Nietzsche mellőzése pedig, ha másért nem, hát az elhíresült és sokak gondolkodását különbözőképpen megtermékenyítő Wille zur Macht tétele miatt érthetetlen. Így aztán a 19. századi német politikai gondolkodás teljes örökségét is hiányolhatjuk: állam- és hatalomfetisizmus, Machtstaat-Rechtstaat stb. Balázs általában nem vizsgálja a hatalomelméletek államelméleti vonulatait. Csak Foucault kapcsán tér ki a politikai hatalomra és az államnak a hatalomgyakorlási technikákban játszott szerepére, holott a marxista, az elitista és a pluralista társadalomelméletekben egyaránt bevett tematika az államhatalom. A pluralista és az elitelméleteknek a szerző külön fejezetet szentel, de anélkül, hogy az államhatalom problematikát felvetné, másrészt a marxista-marxizáló osztályhatalom-elméleteket az Elitizmus című fejezetben belül (31–48. old.), az elitelméletekkel ütköztetve, s csak Poulantzason keresztül (N. Poulantzas: *Class Power In*: S. Lukes (ed): *Power. Readings in Social and Political Theory*. Oxford 1986.) mutatja be. Poulantzasnak azonban már egy korábban megjelent, átfogó munkájából (*Political Power and Social Classes*. London 1973.) sokkalta bővebben megismerhetjük az osztályhatalom-tézist – államelméleti keretekbe ágyazottan... Ezt a könyvét azért kell felelegetnem, mert az állomása volt az „instrumentalista” Miliband és a „strukturalista” Poulantzas közötti túllontúl közismert neomarxista vitának, amely Miliband könyvével (Ralph Miliband: *The State in Capitalist Society*. New York 1969.) vette kezdetét.

A vitáról egyébként rendkívül hasznos magyar nyelvű anyagok jelentek meg Ágh Attila tollából és közreműködésével. A legismertebb: *A politikai marxizmus az angolszász világban*. Kossuth 1988. (Miliband és Ágh névével nem találkozhatunk a bibliográfiában!) Balázs Zoltán egy megjegyzése arról árulkodik, hogy némely alapproblémával azért tisztában van: „az osztályelmélet is »kénytelen« legalább viszonylagos önállóságot, autonómiát engedni a politikának, ha a hatalomról és az uralomról egyáltalán bármit is mondani akar” (31. old.). Csakhogy a „strukturalista” és „instrumentalista” neomarxista államfelfogások mellett a harmadik éppen az állam autonóm társadalmi szerepét, viszonylagos függetlenségét vallja. (Lásd Theda Scopol: *States and Revolutions*. Cambridge 1979. – A mű nem szerepel a bibliográfiában.) A vulgármarxista osztályelmélet kritikája helyett pedig hasznosabb lett volna azokat a neomarxista-újbaloldali felfogásokat boncolgatni, amelyek – Weberből is táplálkozva – a társadalmi termelési viszonyokat mint hatalmi és uralmi viszonyokat értelmezik.

A könyvnek pozitívuma, hogy a szerző nemcsak steril elméletek, hanem empirikus folyamatok leírására is vállalkozik. Ilyen téma többek között a magyar rendszerváltás is, amely azonban veszít relevanciájából azaz, hogy két részre, az Elitváltás című alfejezetre (45–47. old.) és a Hatalom és tranzitológia című alfejezetre (222–226. old.) szakad. És itt újfent a monografikus igényvel feldolgozott szakirodalom hiányosságáról kell írnom: kimaradt Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című, nemzetközileg ismert könyve, valamint Szelényi Iván *Új osztály, állam, politika* című tanulmánykötete. Utóbbi azért is érdekes lett volna, mert Szelényi vitatkozik Bourdieu és Gouldner elméleteivel, amelyeket viszont ismertet a szerző.

A könyvnek kifejezetten a monografikus igényből fakadó gyengéje, hogy bár az irodalomjegyzék tagadhatatlanul tekintélyes, mégsem oly meggyőző, mint azt a szerző az előszóban reméli.

Az előszóból kiderül, hogy a könyv alapjául a szerző 1993-ban megírt és 1996-ban megvédett kandidátusi disszertációja szolgált, amelyet a könyv kiadásához kibővített és átdolgozott, eredetileg nem tárgyalt, illetve az elmúlt években megjelent anyagokat is felhasználta. Mégis azt mondhatjuk, alapművek maradtak feldolgozatlanul: Harold Lasswell: *Power and Personality*. 1948; Harold Lasswell–Morton Kaplan: *Power and Society*. 1950. (Lasswellről csak pár sort olvashatunk a 38. oldalon, melyekben a szerző Paczolay Péter és Szabó Máté *A politikatudomány kialakulása* című művéhez utalja az olvasót. Balázs interpretálásában Lasswell hatalomfelfogásának lényege: (1) a hatalom értékek által közvetített és értékekre vonatkozó döntési szituáció; (2) ez a szituáció interperszonális viszonyokkal írható le, és az élet bármely területén előfordulhat. A Paczolay–Szabó könyvből azonban megtudható még, hogy: (3) a hatalomnak „birtokosai” és „alávetettjei” vannak; (4) a hatalom „a személyközi magatartásirányítás sajátos esete”, az értékekre vonatkozó döntések befolyásolásának képessége; (5) „A hatalmi szituációban a hatalom birtokosa az általa elvárt vagy előírt magatartásmintától való eltérést szankcióval sújthat.”) Robert Bierstedt: *The Analysis of Social*

Power. *American Sociological Review*, 15, 1950. (A tanulmány elmélet-történetileg megelőzi Robert Dahl 1957-ben megjelent alapművét.); Floyd Hunter: *Community Power Structure*, 1953. (A társadalmi hatalom szociológiai megközelítéseiben úttörő munka a C. Wright Millstől 1956-ban kiadott *The Power Elite* mellett.); Dennis H. Wrong: *Power: Its Forms, Bases, and Uses*. New York, 1979.; Gerhard E. Lenski: *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*. 1966 és 1984.; French and Raven: *The Bases of Social Power*; Michael Korda: *Power*. New York, 1975.; James G. March: *The Power of Power*, 1966. Jack H. Nagel: *The Descriptive Analyses of Power*. New Haven, 1975.; Tom Baumgarten-Walter Buckley-Tom R. Burns-Peter Schuster: *Meta-Power and the Structuring of Social Hierarchies*. In: Tom R. Burns and Walter Buckley (eds.) *Power and Control: Social Structures and Their Transformation*. London, 1976. (Utóbbinak a könyv metahatalommal foglalkozó alfejezetében lett volna helye.); Richard M. Emerson: *Power Dependence Relations*. *American Sociological Review* 27, 1962. (Emerson a megalapozója a függőségelméleteknek, amely Emerson esetében illeszkedik a valaki „fölött” gyakorolt hatalom kérdéséhez. A könyv Hatalom valamire és hatalom valaki fölött alfejezete foglalkozik a témával.); Amitai Etzioni: *The Active Society*, 1968. (Etzioni komoly mértékben járult hozzá a hatalmi problematika fogalmi tisztázásához.).

Szinte teljes mértékben feldolgozatlanul maradt a magyar szakirodalom, mert – a szerző szerint – nagyon kevésé tudott hozzájárulni az elemzett koncepciók továbbfejlesztéséhez, és inkább csak adaptációjukat nyújtja. Bibó István, Bihari Mihály, Bruszt László, Csanádi Mária, Csepeli György, Farkas Zoltán, Felkai Gábor, Gombár Csaba, Hajnal István, Hardi Péter, Houranszki Ferenc, Kis János, Kulcsár Kálmán, Molnár Tamás, Orthmayr Imre, Paczolay Péter, Szabó Máté, Pokol Béla, Rév István, Róna Tas Ákos, Rudas János, Soós Károly Attila, Szokolczai Árpád, Szerb Antal, Tamás Gáspár Miklós, Tóth I. J., Voszka Éva nevével találkozhatunk a hivatkozott szerzők névsorában. Mindezt azért kellett részleteznem, hogy jelezzem, a felhasznált magyar irodalom igencsak sokrétű (politológia, filozófia, közgazdaságtan, jogtudomány, szépirodalom), mindamelllett nagyon hiányos. Hajnal Istvánra és – még inkább – Szerb Antalra tekintettel meglepő, hogy a szerző figyelmét elkerülték Samu Mihály állam- és hatalomelméleti munkái (három könyv és több tanulmány), továbbá Rozgonyi Tamás, Héthy Lajos és Makó Csaba, Jávor István (*A hatalom szerkezete a vállalatban*. KJK, 1988.), Magyar György (*A hatalom, az erőszak és a konszenzus néhány kérdése. A marxista államelmélet néhány időszerű kérdése*. ELTE ÁJTK Bp., 1983.), Molnár Gusztáv (*A hatalom mint jelentésaffirmáció. Nomosz*, 1990/1.) anyagai. Teljesen kimaradt a szerző látóköréből a háború előtti állam- és jogelméleti irodalom. Lásd, példának okáért, Horváth Barna *Jogszociológia* című könyvének (Osiris 1995.) Hatalom és jog című fejezetét.

A hazai szakirodalomról a „Függelék”-ben találunk egy tömör, de még inkább hányaveti szemlét. A szövegelemzésben egyébként otthonos szerző több esetben nem szentelt különösebb figyelmet az általa bírált szerzők tényleges gondolatainak. Kulcsár Kálmán „tankönyvszerű szín-

téziséről” (*Politikai és jogszociológia*. Budapest 1987.) úgy gondolja, hogy „az minden, csak nem koncepció, önálló hatalomelmélet”, és „jelentősége tulajdonképpen csak annyi, hogy az osztálymeghatározottság feltételét nem tartalmazza” (292. old.). Nos, Kulcsár eleve nem vállalkozott önálló hatalomelmélet megalkotására, mint ahogyan egyébként Balázs Zoltán sem (!), ezért botorság lenne éppen ezt kérni számon tőle. Ugyanakkor Kulcsár könyvének egyik újdonsága volt akkor, hogy ismereti a hatalom ázsiai és amerikai értelmezése közötti különbséget (id. mű: 331–335. old.): Harold Lasswell szerint az amerikai kultúrában a hatalom a fontos döntésekben való részvételt, ellenben Ázsiában a döntésben való részvétel alóli mentességet, és ezzel a gondoktól, a kockázatvállalástól való mentességet jelenti... A Kulcsár által hivatkozott irodalmat (L. W. Pye: *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority*. London 1985.) sem találjuk Balázs irodalomjegyzékében.

Hiányolom még Jerzy Wiatr és Zygmunt Baumann klasszikusnak számító, magyar nyelven kiadott műveit, valamint Domenico Fisichella könyvét. Néhány név hiánya (Héthy, Makó, Rozgonyi, Jávör) már önmagában is arra enged következtetni, hogy a szerző tudatosan mellőzte a hatalom – amúgy megkerülhetetlen – szervezetszociológiai megközelítéseit. Ezt alátámasztani látszik a könyv módszertani felépítése. Balázs Zoltán viszonylag érintőlegesen, a Hatalom és hierarchiák fejezetben (211–226. old.) foglalkozik a kérdéssel, de csak az „intézményi közgazdaságtan” elméleti eszközeivel, a „hatalommaximalizálás” feltételezésére építve elemzi. A bibliográfia a szervezetszociológia világából is nélkülöz néhány alapművet, amit azért is furcsállok, mert a szerző egyébként értekezett ebben a témakörben.

A magyar irodalom bemutatására rendeltetett „Függelék”-ben a szerző ismerteti Bibó hatalomfelfogását (Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*), de szemmel látható, hogy nem ismeri fel a Bibó-mű elméleti jelentőségét: a kényszer, az erőszak és a hatalom közötti összefüggések fogalmi és logikai tisztázását.

A vezetéstudomány és -elmélet (benne a „leadership”-irodalommal), a döntésemélet, a „community power” tematika is rendkívül gazdag példákkal szolgálhatott volna a fogalomértelmezésekre és metodikára, a hatalom forrására, megszerzésére, megtartására, struktúrájára, funkciójára, gyakorlásának személyi és lélektani feltételeire stb.

Balázs Zoltán szakít, de minden indoklás nélkül, a hatalomelméleteknek az angolszász szakirodalomban különösen bevett módszerével: a hatalom (power), az autoritás (authority), a legitim hatalom (legitimate power), az uralom (domination), a befolyás (influence), az erőszak (force) és a kényszer (coertion) fogalmi-logikai megkülönböztetésével. (A Bibó-tanulmány a kényszer és erőszak tisztázásával inspirálhatta volna a szerzőt.) Kényszer, erőszak, uralom stb. fogalmaival több helyen is találkozhatunk, de az olvasónak magának kell rekonstruálni a fogalmak lehetséges értelmezéseit, amit különösen nehezít, hogy a könyvet nem egészíti ki tárgy- és névmutató. A szöveggösszefüggések alapján több helyen úgy tűnik, hogy az uralom és a hatalom gyakorlása logikailag egybeesősödik (ezért is lenne tisztázandó az uralom), és néhol az a benyomá-

som, hogy a valaki feletti hatalom a valaki felett „gyakorolt” hatalommal azonos. A szerző érdekes módon csak lábjegyzetben közli, hogy „természetesen” nem tekinti „szűkebb” témának az uralom elméleteit, de mivel szerinte „furcsa volna pusztán ezen az alapon Weberet félretenni”, elismeri: „akárhogy is csűrjük-csavarjuk, az uralom mégiscsak kötődik a hatalomhoz” (308. old.). Nos, ha ez így van, nehezen érthető, miért éppen csak azt szeretné kifürkészni, hogy „Weber miért ragaszkodik ahhoz, hogy a hatalom »ürügyén« is uralomról beszéljen”, és miért nem vállalkozik – akár Weberől függetlenül – hatalom és uralom fogalmi-logikai elemzésére. Az elméleti és módszertani alapok gyengeségét jelzi, hogy bár az első fejezet (17–30. old.) A hatalom formái, típusai, konverziói címet viseli, a 45–47. oldalakon pedig – de már az Elitizmus című fejezetben – a társadalmi alrendszerekre (politika, gazdaság) jellemző hatalomról mint hatalmi formákról olvashatunk. Azt viszont, hogy Michael Mann hogyan értelmezi a hatalom „négy fő formáját” (ideológiai, gazdasági, katonai, politikai), A hatalom és a történelem című alfejezetből (132–144. old.) tudhatjuk meg. Az Elitizmus fejezetben írottak egészen zavarólag hatnak, mert a Szalai Erzsébet révén bemutatott elittranszformációs elméleteket empirikus síkon, a magyar rendszerváltáson keresztül elemzi, eljutván a hatalom „metamorfózisának” és a „hatalomformák közötti konverzió” tézisének boncolgatásáig, de a szövegek egyáltalán nem tartalmazznak absztraktabb, az elméleti célok elérését segítő tipológiát vagy formatant. A formának különböző jelentései vannak, de a típusok és formák közötti különbségek nem derülnek ki, és a szerző a szakirodalom vonatkozó álláspontjaival sem ismerteti meg az olvasót. Az angolszász irodalomból azonban ismertek a hatalom „gyakorlásának” alábbi „formái”: force, dominance, authority, attraction. A hatalom típusainak tematikája, és így a vonatkozó alfejezet (19–20. oldal), kimerül K. Boulding tipológiájának nehezen követhető ismertetésében (fenyegetés és rombolás hatalma; cserében és termelésben rejlő hatalom; integratív hatalom), mindeközben a szakirodalom-típuson inkább a legális, a tradicionális és karizmatikus uralom weberi hármasságát, ideáltípusait érti, amit az angolszász irodalomban az autoritás-problematika keretein belül tárgyalnak. A szerző az uralom weberi típusairól viszont A hatalom Weber módszertanában című alfejezetben (241–247. old.), a típusról szóló fejezettől teljesen függetlenül beszél. A tipológia által felvetett kérdések tekinthetők üres formalizmusnak, de túl azon, hogy a feldolgozni kívánt elméletekben nagyon is jelen van, rávilágít egy sokkalta komolyabb problémára.

Balázs Zoltán könyvének erénye, hogy a szerző vállalkozik arra, hogy hatalomelméleti megközelítésben tárgyalja – méghozzá elég nagy terjedelemben – a tekintély (autoritás) kérdését, amelynek a Tekintély és hatalom mint mechanizmus című alfejezetet (144–154. old.) és A hatalom és a tekintély etikája című fejezetet (255–279. old.) szentelte. (Lásd még a Parsons és Arendt hatalomelméletéről írottakat.) A tekintély (autoritás) fogalmát azonban Balázs Zoltán érthetetlenül egyoldalúan értelmezi, annak ellenére, hogy fontos – és magyar nyelven nem vagy alig ismert – társadalomlélektani és szociológia elméleteket vonultat fel. Végso

sonon hajlik arra, hogy a tekintélynek a hatalommal szemben morális jelentéstartalmat, erkölcsi lényegét tulajdonítson. Ezt teljes mértékben tartható álláspontnak tekintem, de feltétlenül jelezni kell, hogy a kifejezetten hatalomelméleti irodalomban az autoritásnak eredendően más értelmezései uralkodnak, amiket a szerző nem ismert: uralom (domination) = autoritás; legitim hatalom vagy uralom (legitimate power/domination); az alárendeltek által nyújtott legitimitáson nyugvó utasítási vagy parancsadási jog; legitim jog parancsot/utasítást adni. A politikatudományon belüli hatalom- és autoritáselméletekben tehát erőteljes hangsúlyt helyeznek a jogi mozzanatokra, az erkölctől függetlenül. Léteznek ugyan olyan megközelítések is, amelyekben az autoritást mint legitim hatalmat (authority as legitimate power) az alárendeltek értékeivel és/vagy értékítéletével összhangban lévőnek értelmezik. Balázs Zoltán azonban nem elemzi sem az autoritás jogi értelmezéseit, sem a legitimitás szerepét az empirikus hatalmi viszonylatokban és a hatalomelméletekben, még az arra alkalmas Weber-fejezetben sem.

A Weber-fejezetben a szerző több figyelemre méltó megállapítást tesz, de itt érződik igazán a fogalmak (power/potestas/Macht; Herrschaft/rule/domination; authority) alaposabb szemantikai és etimológiai elemzésének hiánya, hiszen meghatározott fogalmak meghatározott jelentéseire és használatára épülnek maguk az elméletek. A power/pouvoir/potestas/képesség néhány soros magyarázatát (17–18. old.) nagyon kevésnek tartom, bár a 32–33. oldalakon látszik a szerző probléma iránti fogékonysága, amikor arról ír, hogy Poulantzas a személyek közötti hatalmi viszonyokra a „might” kifejezést javasolja. Visszatérve Weberre, nem értem, Balázs miért nem tér ki azokra az anyagokra, amelyek feladatuknak tekintik, hogy bemutassák a weberi (tehát német) fogalmak angolra fordításának nehézségeit vagy akár a félrefordításokat. (Weber megértéséhez kulcsfontosságúnak tartom a Macht, a Gewalt, a Befehlsgewalt, az Autorität és a Herrschaft adekvát fordítását és használatát.) Balázs Zoltán elemzi Parsons hatalomelméletét, de egyáltalán nem utal arra, amit az újabb elmélettörténeti kutatások hangsúlyoznak: Parsonst, illetve fordításait komoly felelősség terheli abban, hogy az angolszász elméletekben a weberi „Herrschaft”-ot automatikusan és félreérthetően „authority”-nek fordítják. A Weber hatalomelméletéről írottak elnagyoltak, és a levont következtetések nem tűnnek kellően megalapozottnak. A szerző Webertől a *Gazdaság és társadalom* 1987-es magyar nyelvű kiadására, egy kilenc oldalas, angolul megjelentetett Weber-szövegre, valamint Weber néhány angolszász kritikusra támaszkodik. A nyelvi korlát (nem eredeti német szövegekhez nyúlt) azonban áthidalható lehetett volna, hiszen az angolszász Weberirodalom is szinte tengernyi. A szerző azonban nem aknázza ki a *Gazdaság és társadalom* rejlt lehetőségeket. Csak a direkt definíciót – „Minden olyan esetben hatalomról beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki a saját akaratát keresztülvigye” – elemzi (id. mű, 77. old.), majd az uralom weberi fogalmát taglalja (id. mű, 221–223. old.), hogy logikailag visszakövetkeztethessen Weber hatalomfelfogására. A *Gazdaság és társadalom* 222. oldalán azonban Weber

érzékletesen ír a (gazdasági monopol) hatalomról – lehetőség, hogy valaki a feltételeket diktálja; feltételek szabása és másokra kényszerítése –, ami a szerző figyelmét a jelek szerint elkerülte. Sokatmondónak tartom azt is, ahogy Weber más helyütt (id. mű, 110–113. old.) a gazdasági rendelkezési hatalomról fogalmaz: „személy, akinek hatalmában áll rendelkezni az üzleti eszközök és a kedvező ökonómiai lehetőségek fölött”, és aki „e rendelkezési hatalma folytán ... sajátos erőpozícióban van a többiekkel szemben...” Már ezek alapján is igencsak meggondolandó Balázs Zoltán interpretációja, miszerint Weber (1) a hatalom fogalmát „elveti”; (2) a hatalom fogalmát – szemben a közvetlen engedelmességi viszonyt feltételező uralommal (!) – „személyes”, illetve „interperszonális kapcsolatoknak” tekinti; (3) a hatalomgyakorlás „feltételének” tekinti az „ellenállást”. (Utóbbi esetben – és a szerző értelmezését követve – inkább valószínű egy esetleges ellenállást legyűró képesség.)

Végül csak megemlíteni tudom, hogy kifejtetlenül maradtak olyan igazán klasszikusnak számító témák, mint a hatalom osztottsága, megosztása és elosztása, a hatalmi ágak elválasztása, a főhatalom, a hegemonia, a szuverenitás stb. A könyv mindazonáltal korszakhatárt jelent a magyar nyelvű, kortárs hatalomelméleti szakirodalomban. Nemcsak hiánypótló, de kötelező helye van a könyvespolcokon. Javított és bővített kiadása minden bizonnyal le fogja fegyverezni a kritikusokat.